

lemeye çalıştılar. Hilâl ile onun durumunda olan iki kişi ise (Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî') herhangi bir mazeret uydurmak yerine ayrı ayrı zamanlarda Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek hallerini arz ettiler. Resûl-i Ekrem de her birine Allah'ın bu konuda vereceği hükmü beklemelerini söyledi (Buhârî, "Meğâzî", 81) ve diğer müslümanların bunlarla konuşmasını yasakladı.

Elli gün devam eden bu boykot süresince evine kapanıp açılan, sudan veya bir miktar sütten başka bir şey yiyip içmeyen, geceleri namaz kılan Hilâl b. Ümeyye, hiç kimseye karşılaşmamak ve başkalarını zor durumda bırakmamak için bu süre zarfında dışarıya çıkmadı (Vâkıdî, III, 1052). Kırkıncı gün Resûlullah ona hanimından ayrı durması gerektiğine dair haber gönderdi. Hilâl'in karısı Hz. Peygamber'e gelerek kocasının ihtiyar olduğunu, hizmetçisinin de bulunmadığını söyleyip ona hizmet etmek için izin istedi. Resûlullah da onun kendisine yaklaşmaması şartıyla buna izin verdi. Elli günden sonra Hz. Peygamber bu üç kişinin tövbelerinin Allah tarafından kabul edildiğini açıkladı. Bunu öğrenen Hilâl secdeye kapandı ve çok zayıfladığı için Resûl-i Ekrem'in yanına ancak bir merkebe binerek gidebildi (a.g.e., III, 1053-1054). Hilâl ile diğer iki arkadaşının durumunu tasvir eden âyette bunca genişliğine rağmen yeryüzünün onlara dar geldiği, vicdanlarının kendilerini rahatsız ettiği, Allah'ın azabından yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anladıkları, bu sebeple de Allah'ın kendilerini başılayıp tövbelerini kabul ettiği belirtilmektedir (et-Tevbe 9/118).

Hilâl b. Ümeyye ayrıca, Hz. Peygamber'in huzurunda karısını zina etmekle suçladığı için tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde sıkça anılmaktadır. Resûl-i Ekrem ona iddiasını dört şahitle ispat etmesi gerektiğini, aksi halde iftiracı durumuna düşeceğini ve cezalandırılacağını söyledi. O sırada nâzil olan âyetler gereğince (en-Nûr 24/6-9) Hilâl bu konuda doğru söylediğine, karısı da onun yalan söylediğine dair yemin ettiler. İddiasını ispat etmek üzere dört şahit getiremeyen Hilâl bu şekilde iftira cezasından, karısı da zina cezasından kurtulmuş oldu. Ancak hadiseler bu konuda Hilâl b. Ümeyye'nin haklı olduğunu göstermektedir (Buhârî, "Tefsîr", 24/3; Müslim, "Li'ân", 11). Hilâl b. Ümeyye'nin ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 458-459; Buhârî, "Meğâzî", 81, "Talak", 28, "Şehâdât", 22, "Tefsîr", 24/3; Müslim, "Li'ân", 11; Ebû Dâvûd, "Talak", 27; Tirmizî, "Tefsîr", 10; Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 451; III, 896, 996, 997-998, 1052, 1053-1054; İbn Hişâm, *es-Sire*, IV, 519, 534; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 343; Kâdî Abdülcebbar, *Teşbi-tü delâ'ilî'n-nübüve* (nşr. Abdülkerim Osman), Beyrut 1966, II, 476-477; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 522-523; V, 406-407; a.mlf., *el-Kâmil*, II, 278; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVII, 361-368; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, IV, 170; VI, 12-17; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 606-607; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 131-134; Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezi* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1387/1967, VIII, 506-511; Sehârenpûrî, *Bezü'l-mechûd*, X, 414; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1979, s. 39-40; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), IX, 170-172, 258, 261, 263-268; Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1988, X, 4590-4591.

MEHMET AYKAÇ

HİLÂL b. YAHYÂ

(هلال بن يحيى)

Ebû Bekr Hilâl b. Yahyâ
b. Müslim el-Basrî
(ö. 245/860)

Hanefî fakihî.

Geniş ilmî birikimi, re'y ve kıyası çok kullanması gibi sebeplerle Hilâlürre'y lakabıyla tanınmıştır. Fıkıh tahsilini, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebeleri Ebû Yûsuf ve Züfer b. Hüzeyl'den yaptı. Irak'ta Hanefî fıkının otoritelerinden biri oldu ve çeşitli konulardaki görüşleri kendinden sonraki mezhep kaynaklarında yer aldı.

Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Avâne el-Vâsîti ve Abdülvâhid b. Ziyâd'dan hadis dinleyen Hilâl b. Yahyâ'dan rivayette bulunanlar arasında Bekkâr b. Kuteybe, Bezâr, Abdullah b. Kahtabe ve Hasan b. Ahmed b. Bistâm gibi önemli kişiler vardır. Az sayıda hadis rivayet etmesine rağmen "galat"ı çok olduğu için zayıf râvilerden sayılmıştır. Hadis tenkitçilerinden İbn Hibbân da rivayetlerinde çok hataya düştüğü için infirâd ettiği hadislerin delil olarak kullanılmayacağı görüşündedir. Hilâl b. Yahyâ Zilkade 245'te (Şubat 860) Basra'da vefat etti.

Eserleri. Şürût ve sicillât ilmini en iyi bilenlerden olan Hilâl b. Yahyâ bu alanda eser veren ilk müellif kabul edilir. Günümüze ulaştığı bilinen tek eseri olan *Ah-kâmü'l-vakf* (Haydarâbâd 1355/1936), Hassâf'ın *Ah-kâmü'l-vakf*'i ile birlikte sahasında ilk ve en önemli eserlerdendir. Abdullah b. Hüseyin en-Nâshîhî, her iki ese-

ri önce ihtisar edip daha sonra mezhep kaynaklarından bazı ilâvelerle bulunarak *el-Cem' beyne vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Haşşâf* adıyla bir eser kaleme almıştır. Cemâleddin el-Konevî'nin de bu iki kitap-tan yaptığı alıntılarla hazırladığı *el-Müntehab min vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Haşşâf* adlı bir eseri vardır (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 180, 460; *Suppl.*, I, 292; Sezgin, I, 435-436). Bunlardan başka Burhâneddin et-Trablusî de Hassâf ile Hilâl b. Yahyâ'nın eserlerini ihtisar, cem' ve ilâvelerle *el-İs'âf fî ahkâmî'l-evkâf* adıyla bir eser kaleme almıştır (Bulak 1292; Kahire 1320; Mekke, ts.). Hilâl b. Yahyâ'nın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü's-Şürûh*, *Kitâbü'l-Hudûd*, *Kitâbü'l-Veşâyâ*, *Kitâbü'l-Muhâvere*.

BİBLİYOGRAFYA :

Vekî', *Ahbârü'l-kuğât*, II, 174-175, 177; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 87-88; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 258; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbârü Ebi Hanife ve aşhâbih*, Haydarâbâd 1394/1974, s. 156-157; Şirâzî, *Ta-bakâtü'l-fukahâ*, s. 139; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VI, 63; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, III, 178; a.mlf., *el-Muntazam* (Atâ), XI, 339; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 13; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 280; II, 432; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 317; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 241-250*, s. 528-529; a.mlf., *el-Muğ-nî*, II, 715; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, III, 572-573; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebi Hanife*, Beyrut 1401/1981, II, 492-493; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 202-203; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim* (nşr. İbrâhim Sâlih), Dimaşk 1412/1992, s. 278-279; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 261; *Keşfü'z-zunûn*, I, 21, 85; II, 1046, 1411, 1430, 1456, 1470; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, IV, 348; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 223; Brockelmann, *GAL*, I, 180, 460; II, 101; *Suppl.*, I, 292; II, 95; *Hedıyyetü'l-'ârifin*, II, 510; Ziriklî, *el-A'lâm*, IX, 95; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elli-fîn*, XIII, 152; A. S. Fulton - M. Lings, *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London 1959, s. 315; Sezgin, *GAS*, I, 435-436; Ahmet Özel, *Hane-fî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 28.

CENGİZ KALLEK

HİLÂL-İ ÇAĞATÂYİ

(هلالی چغتایی)

Bedrüddîn (Nûrüddîn) Muhammed
b. Abdillâh Hilâlî el-Esterâbâdî
(ö. 936/1529-30)

Mutasavvf şair.

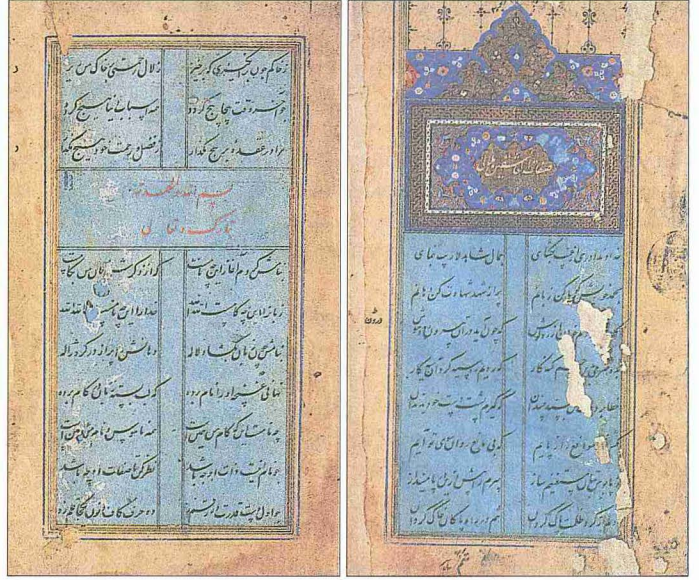
Kuzeydoğu İran'daki Esterâbâd şehrinde doğdu. Hilâlî mahlası ve Çağatâyî Türkleri'nden olduğu için Çağatâyî nisbesiyle tanınır. Gençliğinde dönemin önemli kül-

tür merkezlerinden Herat'a giden Hilâlî burada Ali Şîr Nevâî'nin himayesine girdi ve onun meclisinde yetişti. Nevâî, 897'de (1491-92) kaleme aldığı *Mecâlîsü'n-nefâ'is*'inde onu kabiliyetli, hâfızası kuvvetli, istikbal vaad eden bir genç olarak tanıtır. Tezkire müellifi Ahmed Ali Han, Hilâlî'yi Ali Şîr Nevâî'ye İranlı mutasavvıf şair Abdurrahman-ı Câmî'nin tanıştırdığını söylerse de (*Tezkire-i Maḥzenü'l-garâ'ib*, s. 720) bu bilgiye diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır.

Daha sonraki yıllarda Nevâî'nin yardımıyla Sultan Hüseyin Baykara'nın hizmetine giren Hilâlî, sultanın ölümünden sonra Safevîler'le Şeybânîler arasında karışıklıklara sahne olan Herat'ta oldukça sıkıntılı günler yaşadı. Şeybânîler'den Ubeydullah Han'ın Herat'a hâkim olmasından (935/1528-29) sonra onun dostluğunu kazandı. Ancak çok geçmeden kendisini çekemeyenler onun Şîî olduğunu ileri sürerek sultana şikâyet ettiler. Hilâlî bu şikâyet üzerine 936 (1529-30) yılında Ubeydullah Han tarafından idam edildi. Bazı kaynaklarda 935 (1528-29) veya 939'da (1532-33) idam edildiği kaydedilmektedir. İranlı tezkire müellifleri, ömrünün sonlarında Şîîler arasında Sünnî olmakla suçlandığını söyledikleri Hilâlî'nin Şîîlik'le itham edilerek idam edilmesindeki çelişkiye dikkat çekmişlerdir (Sâm Mirza, s. 91). Hilâlî'nin Herat çarşısındaki mezarı 1306 (1889) yılında yeni dükkânların yapımı sebebiyle kaldırılarak Ali Vâiz-i Kâşîfî'nin türbesinde onun mezarı yanına nakledilmiştir.

Eserleri. 1. *Divân*. Gazel ve rubâîlerle birkaç kıtadan meydana gelen 894 beyit hacmindeki eser ilk olarak Kanpûr'da basılmış (1883), bu baskı 1912 yılına kadar on iki defa tekrar edilmiştir (*FME*, I, 479). Divan son olarak şairin *Şâh u Dervîş* ve *Şifâtü'l-âşıkîn* adlı mesnevileriyle birlikte yayımlanmıştır (nşr. Saîd-i Neffîsî, Tahran 1337 hş.). 2. *Şâh u Dervîş*. Tasavvufî bir mesnevi olup *Şâh u Gedâ* adıyla da tanınır. Aruzun "fâilâtün müstef'ilün fâilâtün" vezniyle yazılan ve 1345 beyitten meydana gelen eseri şair, Hüseyin Baykara'nın büyük oğlu Bedüzzaman Mirza'ya takdim etmiştir. Birkaç defa basılan eser (Tebriz 1324 hş.; Amritsar 1333; Tahran 1363 hş., nşr. Hüseyin Kûhî-i Kirmânî) Hermann Ethé tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir (Leipzig 1870). 3. *Şifâtü'l-âşıkîn* (Tebriz 1321 hş.; Tahran 1324 hş.; 1334 hş., nşr. Hüseyin Kûhî-i Kirmânî). Aşkî mahiyeti ve sadakat,

Hilâlî-i
Çağatâyî'nin
Şifâtü'l-
âşıkîn
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Pertev Paşa,
nr. 435)

vefa, cömertlik, cesaret, alçak gönüllülük, edep gibi konuların işlendiği yirmi bölümden meydana gelen mesnevinin her bölümünde konular birer küçük hikâye ile açıklanmıştır. Hilâlî'nin ayrıca *Leylâ vü Mecnûn* adlı bir mesnevisi olduğu biliniyorsa da eserin günümüze ulaşmış olmadığı hakkında bilgi yoktur. Kaynaklarda bu eserden alınmış bazı beyitlere rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Şîr Nevâî, *Mecâlîsü'n-nefâ'is* (trc. Fahrî-yi Herâtî - Hakîmşâh Muhammed-i Kazvîni, nşr. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1323 hş., s. 28-29, 242; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, IV, 361-362; Sâm Mirza, *Tuḥfe-i Sâmî* (nşr. Vâhid-i Destgerdî), Tahran 1317 hş., s. 90-94; Hasan-ı Rûmlû, *Aḥşerü't-tevârîḥ*, Tahran 1347, s. 224; Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Heft İklîm* (nşr. Cevâd-ı Fâzıl), Tahran 1341, III, 109-110; Lutf Ali Beg, *Ateşkede* (nşr. Ca'fer-i Şehîdî), Tahran 1337 hş., s. 24-25; Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts*, s. 782-784; a.mlf., *Târîḥ-i Edebiyyât-i Fârsî* (trc. Rızâzâde Şafak), Tahran, 2536/1351 hş., s. 43, 174, 182; Browne, *LHP*, IV, 234-235; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 233; *İzâhu'l-meknûn*, II, 67; Neffîsî, *Târîḥ-i Nazm u Nesr*, I, 409, 625; Rypka, *HIL*, s. 500-501; *FME*, s. 478-482; Safâ, *Genc-i Sühan*, III, 13-19; a.mlf., *Edebiyyât*, IV, 432-438; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, VI, 367-369; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *eż-Zerîfa ilâ teşânîfi's-Şfa*, Beyrut 1398, IX, 1294-1295; XII, 23; XV, 45; XVIII, 399; *A'yânü's-Şfa*, X, 267; Ahmed Ali Han Sendilevi, *Tezkire-i Maḥzenü'l-garâ'ib* (nşr. Muhammed Bâkır), İslâmâbâd 1372 hş./1994, V, 720-732; H. Beveridge, "Hilâlî", *IA*, V/1, s. 483; T. Gandjei, "Hilâlî", *EP* (İng.), III, 388; Abdülhüseyn Şehîdî, "Buğ'a-i Hilâlî-i Çağatâî", *DMT*, III, 381-382.

H. AHMET SEVGİ

HİLÂLİAHMER

(bk. KIZILAY).

HİLÂLİYYE

(الهاليّة)

Kâdiriyye tarikatının
Muhammed Hilâl b. Ömer
el-Hamdânî'ye
(ö. 1147/1734)
nisbet edilen bir kolu
(bk. KÂDIRİYYE).

HİLÂLÜRRE'Y

(bk. HİLÂL b. YAHYÂ).

HİL'AT

(الخلة)

Halife ve hükümdarlar tarafından
verilen şeref elbisesi.

Sözlükte "elbisesini çıkarmak, üzerinden çıkardığı elbiseyi başkasına vermek" anlamına gelen *hal'* kökünden türeyen *hil'at*, terim olarak halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder. Dârütrâzılarda sanatkârâne sırma işlemelerle, özellikle şerit halinde kenar yazılarıyla süslenmiş olan ve hükümdarın isim veya âlâmetini (şiar) taşıyan kaftanlar (tırâz*) hükümdar tarafından taltif amacıyla birine hediye edildiğinde *hil'at* adını alırdı. *Hil'at*in çoğul şekli olan *hila'* ile *teşrif* (çoğulu *teşârif*, *teşrifât*) kelimeleri ise memuriyetin mahiyet ve önemine göre başlık, kemer, hamail, kılıç, at, davul, bayrak ve para gibi birtakım hediyeleri de içine alırdı. Bu elbiselerin rengi devletin benimsediği renk-